

Jogbölcseleti és jogtörténeti megfontolások a jog, a vallás, és az erkölcs kapcsolatáról, hatályos magyar jogunk tükrében

doktori értekezés hipotézisei

dr. Zámbó Károly József

Témavezető:

Dr. habil. Birher Nándor Máté PhD

egyetemi tanár

**Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Doktori Iskola
Budapest, 2024**

Tartalom

Bevezetés.....	3
A témaválasztás indokolása.....	7
Hipotézisek.....	10
A hipotézisek gondolati megközelítése.....	11
A kutatás módszertana.....	13
A témával összefüggésben készült publikációk jegyzéke.....	14

Bevezetés

A normákkal kapcsolatban beszélhetünk magatartási normákról, és társadalmi normákról. A norma kifejezés mértéket jelent.¹ Szó szerinti jelentésének értelmében a latin szó zsinórmértéket jelent. Legtágabb értelemben valamilyen mennyiségnek, vagy mérhető egységnek a mérésének az eszközét, tágabb értelemben mérésének a lehetőségét jelenti. Ugyanakkor jelent előírást, szabályt, mintát is. Ez utóbbi értelem már közelebb áll ahhoz a jelentéshez, amely alapján a „társadalmi normák” kifejezést használják. A „társadalmi normák” magatartási elvárást jelentenek. Ha a norma szót csupán egy produktum létrehozására használnánk, amely végeredménye egy munkafolyamatnak, akkor csak annak van jelentősége, hogy az előírt mennyiségű és minőségű produktum létrejöjjön az előírt idő alatt. A „normakészítés”, vagy „normázás” azt a tevékenységet jelöli, amikor előre lemérik, hogy mennyi idő, szükséges egy adott mennyiségű produktum létrehozásához. Ezek azonban nem társadalmi normák, mivel a dolgozó magatartását egy szempontból határozzák meg: az elkészített produktum szempontjából.

A társadalmi normák ennél sokkal átfogóbb jellegűek. Bármit csinálunk, vagy bármilyen tevékenységet mellőzünk, normák sokasága vonatkozik ránk. Minden magatartás tanúsítása, vagy nem tanúsítása által normák sokaságát követjük, vagy éppen nem követjük. Az alanyra vonatkozó normák sokasága megkívánja, hogy legyenek eligazodási pontok a normák tekintetében. Három ilyen eligazodási pont adódik: hogy ki állította ki a normát: ki az, aki megalkotott egy elvárást, vagy előírást; hogy ki az, akitől elvárja, és hogy mi az, amit elvár. Ezt úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a norma mögött tekintély áll: annak a tekintélye, akinek az elvárása a norma által megnyilvánul. A normarendek hármasságának klasszikus megfogalmazása ilyen értelemben közelíti meg a normák kérdését. A Ius, Fas, Mos hármassága, azaz jogi, vallási, és erkölcsi normarendek megkülönböztetése egy klasszikus megközelítést tükröz. Klasszikusnak azért mondható, mert ókori történelmi alapjai vannak, miként a klasszikus építészet is, oszlopcsarnokaival, timpanonjaival ókori, antik hagyományokat igyekszik feleleveníteni.

Ezt a klasszikus gondolkodási irányt követve, a normákkal kapcsolatos jogelmélet klasszikus megközelítésében három fő normarendet tudunk megkülönböztetni: a jogi, a vallási, és az erkölcsi normarendeket. (Ius, Fas, Mos)

---

¹ Szabó Miklós: Jogi alapfogalmak, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2003. 11.

Vannak a normarendszerek tekintetében más megközelítések is. A fenti értelemben felvázolt klasszikus jogelméleti alapoktól eltérő gondolkodású szerzők rendszerint a jogi, vallási, és erkölcsi normarendek mellé más normarendeket, normarendszereket is felsorakoztatnak. Ilyen értelemben külön normarendnek tekintik a divatot, és az illemt. Ugyanakkor a vallási normarend identitását legtöbbször nem ismerik el egyenrangúnak a többi normarendszerekkel.

Az elgondolás, mely szerint a jogi, és erkölcsi normarendszerek mellé a divat és az illem kerül, lényegében a különböző normarendszerek differenciálódásán alapul. Az, hogy van olyan normákról való gondolkodás, amely elfogad olyan alapvető normarendeket, amelyeket más, normákkal kapcsolatos gondolkodás nem feltétlenül fogad el egyenrangúnak, arra utal, hogy a különböző szerkezetű gondolkodási struktúrák mögött, a normákkal, normarendszerekkel, normarendekkel kapcsolatos alapfogalmak különböző szemlélete húzódik meg. A jog, a vallás, és az erkölcs hármasszerkezetű elgondolása azon alapul, hogy milyen tekintély áll a normarend, normarendszer mögött. A három fő normarend elhatárolása dolgozatomban gondolatmenetemben elsősorban annak a kérdésnek a nyomán történik, hogy kinek a tekintélye áll a norma mögött, ki az, aki a normát adja.²

A normarendszerek mögött álló tekintély mibenlétével szorosan összefügg a normarendszerek elhatárolásának az a lényeges szempontja, hogy milyen következménye van a normasértésnek, és milyen módon, ki által valósul meg a normaszegés következményének életbe léptetése. A római jogfejlődés jól példázza a normarendszerek elhatárolását, a normasértések szankcionálásának különbözőségei alapján. Ilyen értelemben a jogi normák megsértőivel szemben alkalmazott, peres eljárásban kiszabott szankcióktól különböztek a mos megsértőivel szemben alkalmazott magisztrátusi intézkedések.³

A becstelenség (infamia) szankciója az volt a köztársasági korban, hogy a consul törölte a becsteleenné vált személyt a magisztrátusi jelöltek jegyzékéből. A censor által alkalmazott megrovás (nota censoria) volt például a szenátusból történő elmozdítás, a lovagrendből való kizárás, szegényebb városi kerületbe beosztás.⁴

---

²vö. Birher Nándor: *Ius, Fas, Mos – Emergence of Norms*, 11.
https://www.researchgate.net/publication/328274920_Ius_Fas_Mos_Emergence_of_Norms
(letöltve: 2019.04.05.)

³ Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2009. 29.

⁴ Földi András – Hamza Gábor: i.m. 223.

A vallási norma megsértése az isteneket sértő magatartás tanúsítását jelentette. Ezért az ilyen magatartás elsődleges szankciója az istenek haragja.⁵ Ugyanakkor az isteni jog, és az isteni jog alá tartozó dolgok (res divini iuris) megsértése tilos volt. Szent dolognak (res sacra) számítottak az isteneknek szentelt épületek, berendezési tárgyak, szobrok. A temetkezési hely (res religiosa) szintén védelem alá esett, amely alól a rabszolga sírja sem volt kivétel.⁶

A jogi normák a jogrendszerekben jelennek meg, és ehhez hasonlóan a vallási normák a vallási normarendszerekben jelennek meg. A vallási normarendszereket ma elsősorban a világvallások alkotják. Az erkölcsi normarendszer pedig az együtt élő szűkebb, vagy tágabb emberi közösségekben jön létre.

A „normarend”, és „normarendszer” kifejezéseket lehet szinonimaként használni, de érdemes megemlíteni a kettő közötti jelentésbeli különbséget, amelynek érelmében árnyaltabb használatuk is lehetséges. A jog, vallás, és erkölcs kapcsolatának vizsgálatánál, amikor az önmagukban is fennálló, és egymáshoz való viszonyukban is megmutatkozó identitásuk vizsgálata történik, ilyen esetben indokoltabb lehet a „normarend” kifejezés használata. Amikor azonban arról van szó, hogy a jogi, vallási, és erkölcsi normák hogyan alkotnak rendszert, és hogyan nyilvánulnak meg egymás rendszerében, akkor célszerűbb a „normarendszer” kifejezést használni. Ezzel indokolható az a szóhasználat, hogy dolgozatomban a gondolatmenetek legelső felvázolásánál a „normarend” kifejezést, de a részletesebb tárgyalásnál a „normarendszer” kifejezést használtam.

A jog, vallás, és erkölcs kapcsolata tekintetében dolgozatomban azt vizsgálom, hogy a jogrendszernek milyen kapcsolata van az erkölcsi, és a vallási normarendszerekhez. A kapcsolat mikéntjét, mibenlétét vizsgáltam. Egy hatás, egy viszonyulás, amit vizsgálni lehetett, ahogyan a jogrendszerben a vallás, és az erkölcs normarendjének a hatása megnyilvánul. Nem úgy tettem fel a kérdést, hogy hogyan jelennek meg a vallási és az erkölcsi normák a jogrendszerben, a jogrendszerben ugyanis egyértelmű, hogy a jogi normák jelennek meg.

A jogrendszer normái, a maguk egzakt megnyilvánulásaiban, az állam jogalkotó hatalmának a megjelenései. Az államhatalom, amely jogot alkotva, jogalkotó hatalomként jelenik meg, a jog érvényesülését kikényszerítheti. A jogot alkotó államhatalom ezért jogot kikényszerítő hatalom is egyben. Az államhatalom egysége tehát jelen van a jogrendszer mögött. Ebből is jól látható, hogy miért, milyen értelemben nem keverednek a

---

⁵ Földi András – Hamza Gábor: i.m. 28.

⁶ Földi András – Hamza Gábor: i.m. 277.

normarendszerek. A jogrendszer mögött az állam tekintélye, az állam jogot alkotó, és kikényszerítő hatalma áll.

A jogi normák normarendszere, a jogrendszer vizsgálatához kapcsolódik az a kutatási hipotézis, hogy a másik két normarend is normarendszert alkot. Az, hogy a jogi normarendszer esetében a rendszer lehatárolását és eligazodási pontjait az állam jelenti, mint ez esetben rendszeralkotó tényező, úgy a másik két normarend esetében is – még ha elvontabb formában is – rá lehet mutatni a rendszeralkotó tényezőre. A vallási normarend esetében a fő eligazodási pontokat meghatározó rendszeralkotó tényezők a világvallások. A világvallások az isteni tekintélyre hivatkoznak, és normarendszereik alapjai az isteni tekintélyre vezethetők vissza. A kereszténység, a zsidóság, és az iszlám vallási normarendszerei mögött egyaránt az isteni megszólítottág alapélménye húzódik meg. A normarendszer mögött álló isteni tekintély adja meg a normák karakterét, maradandóságát. Az isteni tekintély védelmét a nemzedékeken átívelő (változatlan) áthagyományozás biztosítja. Ennek a hagyománynak a jelentősége azonban sok esetben túlmutat a vallási normarendszer keretein.

Ilyen, a vallási normarendszeren, és vallási intézményrendszeren túlmutató jelentőség felismerése volt jellemző példa a kereszténnyé lett Római Birodalomban. Erre utalt többek között az az intézkedés, hogy I. Theodosius császár 386 februárjában forgalomképtelenné nyilvánította a vértanúk földi maradványait.⁷

Az erkölcsi normarendszer a közösséghez kötődik. A közösség lehet a legszűkebb, a család, és a legtágabb, a nemzetközösség. A normák érvényessége ennek megfelelően jelenik meg a szűkebb, vagy tágabb keretek között.

A normarendszeren belül ki lehet mutatni a normáknak sajátos rétegződését. A normák a normarendszeren belül különböző szinteken helyezkednek el, sajátos hierarchikus rendszert alkotva. Vannak alapelvek, amelyek egészen röviden, akár néhány szóval is megfogalmazható olyan elvek, amelyek az egész rendszerben érvényesülnek. Ugyanakkor vannak konkrét cselekvési szabályok, amelyeket nevezhetjük tételes normáknak. Ezt a kettő szintet pedig szükségképpen összeköti egy olyan logikai rendszer, amely meghatározza az egész normarendszer karakterét. Ezt a dolgotomban dogmatikai szintnek, vagy dogmatikai közép szintnek nevezem. Ezek önmagukban, látszólag nem magatartási szabályok, azonban meghatározzák azt, hogy egy alapelv, egy alapszabály hogyan érvényesüljön a konkrét magatartási szabályok tekintetében.

---

⁷ Sály Pál: Pogány birodalomból keresztény birodalom: a Római Birodalom kereszténnyé válása a Codex Theodosianus tükrében, Szent István Társulat, Budapest, 2009. 57.

Dolgozatomban elsősorban azt vizsgáltam, hogy a jogrendszer hogy viszonyul a vallási, és erkölcsi normákhoz. A normarendek, és normarendszerek általános jellegű összehasonlítása után azokat a pontokat vizsgáltam meg, ahol a jog területén megjelenik a vallás kérdése, olyan okból, hogy a jog által szabályozott terület a vallással sajátos kapcsolatban van. Ilyen jellemző terület például a hitoktatás kérdése, vagy a tábori lelkészségek kérdése. Ezekről a területekről külön is szólok a dolgozatban, megvizsgálva, hogy a jog, a maga sajátos eszközével hogyan viszonyul a vallással összefüggő intézményhez. Ezeket azt vizsgáltam, hogy a jog sajátos szempontjai, és a vallás sajátos szempontjai hogyan érvényesülnek egymással összhangban, illetve hogyan történik az összehangolás, és ez az összhangra való törekvés hogyan érvényesül a jogi szabályozásban.

A jogi norma erkölcsi utalásaira ilyen részletesen nem térek ki, mivel ezek az utalások általános jellegűek. Az erkölcsi normával való kapcsolat vizsgálatánál mindenképpen figyelembe kell venni, hogy az erkölcsi norma a három fő normarend közül a legelvontabb, a legkevésbé megragadható. Ugyanakkor ki lehet jelteni, hogy az erkölcsi normák rendszere átjárja életünket. Nehéz elképzelni is egy olyan társadalmat, vagy olyan szűkebb, vagy tágabb közösséget, ahol az erkölcsi normák teljesen hiányoznak. A jog, és a vallás normarendje, az erkölcsi normák rendjébe ágyazottan tud érvényesülni. A normarendek a normák mögöttes tekintélye alapján határolódnak el egymástól, de a norma tárgya, az elvárt magatartás, és az alany (akitől elvárják) révén összefüggnek. Ilyen értelemben mögöttes normarendként jelen van az erkölcs a jog mögött, ezért lehetséges utalni rá. Ilyen értelemben a jogi norma oldaláról vizsgálom azt az összefüggést, ahogyan a jogi norma a vallási, és erkölcsi normákhoz viszonyul.

A témaválasztás indokolása

Témaválasztásomat indokoltá tette személyes elköteleződése a teológiai, és filozófiai kérdések vizsgálata iránt. A keresztény etikával kiemelten is foglalkoztam korábbi tanulmányaim során. Ezért jogi tanulmányaim megkezdésétől kezdve érdekelt a jog, és a jogtudomány kapcsolata azokkal a területekkel, amelyek a filozófia, a teológia, és az egyháztörténelem oldaláról vizsgálhatók.

A témaválasztás tekintetében azonban a személyes motivációk mellett meg kell említenem azokat a történelmi okokat, amelyek a témaválasztást indokoltá teszik. A mai magyarországi társadalmi berendezkedés gyökereiként a rendszerváltozást szokták említeni.

Ezt a meglátást helytállóan tekintve kiegészítem azzal, hogy a rendszerváltozás nem csak változást jelentett, hanem szükségszerűen folytonosságot is. Ezzel kapcsolatban semmilyen negatív, pejoratív észrevételt nem teszek. Csak arra utalok, amit személyesen is megéltem, hogy a rendszerváltozás politikai változás volt 1989/90-ben, ugyanakkor az ország jogi intézményrendszere, közigazgatási intézményrendszere, kulturális és szociális, valamint gazdasági intézményrendszere, folytonosan működött tovább, változatlan módon, változatlan személyi állománnyal. Ez a folytonosság, amelyben – szeretném még egyszer hangsúlyozni – semmi negatívumot nem látok, szükségszerű velejárója volt egy békés, és kiegyensúlyozott átmenetnek.

Az új közjogi keretek között fokozatosan kezdtek érvényesülni azok a szempontok, amelyek a vallás és erkölcs tekintetében egy demokratikus állam jó értelemben vett pluralista felfogását tükrözték. Ennek a folyamatnak a nyomán, ma adott egy világnézeti semleges, szekularizált állam, amelyben azonban – éppen semlegessége miatt – lehetséges opció egy keresztény erkölcsi alapokra helyezkedett értékrend követése.

Ez a történelmi környezet, a rendszerváltozás 33. évében önmagában is indokoltá tenné témaválasztásomat. Azonban az elmúlt évek fejleményei, az Európába történő migrációs bevándorlás, és ennek nyomán az iszlám előre törése, valamint a kereszténység ezzel összefüggő, és világszerte megnyilvánuló egyre súlyosabb üldözöttsége még indokoltabbá tette témaválasztásomat.

Témaválasztásomat illetően úgy gondolom, hogy a vallás, és az erkölcs összefügg. Amikor 2018-ban a témaválasztásom megtörtént, már akkor is érezhetőek voltak azok a történelmi folyamatok, amelyek azt követően felerősödtek. Az elmúlt évek történelmi eseményei, a Covid 19 járvány, és legújabb, tragikusan szomorú fejleményként az Ukrán – Orosz háború újra élesen felveti az erkölcs kérdését. Ahogy a társadalom egyes közösségei ezekhez az eseményekhez viszonyulnak, abban jelentősége van az erkölcsnek, de nyilván a keresztény hitnek is. Ugyanakkor dolgozatomban nem kívántam aktualizálni, hanem jogbölcseleti oldalról vizsgáltam a jogrendszer viszonyát a vallási, és erkölcsi normarendekhez.

A témaválasztás indokoltságát alátámasztja az a tény, hogy a tudományos közéletben egyre hangsúlyosabban jelenik meg a jog és a vallás, valamint a jog és az erkölcs kapcsolata.⁸ Továbbá megerősödött az utóbbi években az az irányzat, amely valamely társadalmi kérdés jogi vonatkozásait az erkölcsi szempontok figyelembe vételével vizsgálja.⁹

---

⁸ Kuminetz Géza gyűjteményes kötete jelentős társadalomtudományi összefoglalót ad, a jogi szempontokat egyházjogi, és erkölcssteológiai szempontokkal ötvözi a 2018 végén megjelent nagyszabású munka. Turgonyi

A témaválasztás idején, 2018 tavaszán ez az irányzat már megjelent, ehhez az irányzathoz csatlakozik a témaválasztás is. Azonban az azóta eltelt négy év eseményei, és tudományos publikációi által képviselt irányvonal, igazolta a témaválasztás aktualitását.

Zoltán bölcséleti műve pedig az utóbbi évek természetjogi gondolkodásába illeszkedve kapcsolja egybe a társadalomfilozófia, a vallástudomány, és az etika gondolkodási rendszereit, és ezzel a háttérrel elemzi korunk európai társadalmi válságát, és annak okait, valamint keresi a lehetséges megoldási alternatívákat.

ld. Kuminetz Géza: Egy tomista jog- és állambölcsélet vázlata II. Szent István Társukat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2018.; Turgonyi Zoltán: Természetjogállam, Egy új erkölcsi és politikai közmegegyezés lehetséges elméleti alapjainak vázlata, Kairosz Kiadó, 2021.

⁹ Itt említem meg a Glossa Iuridica különszámát, amely a koronavírus járvány jogi vonatkozásait az erkölcsi – etikai nézőpont felől közelíti meg. vö. Vírus és etika, Glossa Iuridica, különszám, A szerkesztőbizottság elnöke: Miskolczi-Bodnár Péter, főszerkesztő: Rixer Ádám, kiadta a Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és jogtudományi kara 2021.

https://ajk.kre.hu/images/doc2021/pr/Glossa_iuridica_2021_kulonszam.pdf
(letöltés:2022. 09. 28.)

Hipotézisek

1. A három fő normarend, a jog, a vallás és az erkölcs egymástól világosan megkülönböztethető, és elhatárolható a normarend mögött álló tekintély alapján. Ugyanakkor a normarendek között van összefüggés a norma tárgya, és alanya alapján. A jogi normarend mögött az állam tekintélye áll, a vallási normarend mögött az isteni tekintély áll, az erkölcsi normarend mögött a közösség tekintélye áll. A norma tárgya az elvárt magatartás, alanya pedig az ember, akitől elvárják a norma követését, a megfelelő magatartás tanúsítását.
2. A három fő normarendszeren belül, három szintű tagozódása van a normáknak: alapelvi szint, dogmatikai közép, vagy közvetítő szint, tételes szabályok szintje.
3. A jogrendszer a vallási és az erkölcsi normarendszerekhez általánosan és speciálisan viszonyul. Általánosan olyan értelemben, hogy a jognak vannak erkölcsi alapjai, és a vallási normarendszerekhez pedig sajátos történelmi kapcsolódásai. Speciálisan pedig olyan értelemben viszonyul a jogi normarendszer a vallási normákhoz, hogy a jog szabályozási tárgyaként valamely vallással összefüggő terület, és intézmény jelenik meg. Az erkölcs vonatkozásában pedig speciális viszonyulásnak az tekinthető, amikor a jogi normában utalás történik az erkölcsre.

A hipotézisek gondolati megközelítése

Az első hipotézis alapkérdése, hogy hogyan választhatók el egymástól a normarendek, és hogyan függenek össze. Ennek az alapkérdésnek a része az a sokszor felmerülő kérdés, hogy amikor egy normát, mint magatartási elvárást szemlélünk, az elvárt magatartásra figyelve, akkor milyen alapon tudjuk meghatározni, hogy jogi, vallási, vagy erkölcsi normáról van-e szó.

Példaként szokták felhozni, hogy a „Ne ölj!” parancs, amely a Tízparancsolat ötödik parancsa, egybeesik a jogi normával, amely az emberölést bűncselekményként minősíti, és szükségképp erkölcsi normával is egybeesik...

A normarendek elválasztása annak alapján történik, hogy kinek a tekintélye áll a norma mögött. A norma elvárás, tehát van, aki elvár valakitől valamit.¹⁰ A jogi norma esetében az állam jogalkotó hatalma áll a norma mögött tekintélyként. Az erkölcsi norma esetében pedig a közösség az elvárás megfogalmazója, az állam hatalma, és jogosítványai nélkül. A közösség erkölcsi normája esetében a közösséghez való tartozás adja meg a normakövetési elvárás nyomatékát, illetve a szankcionálás lehetőségét.

A vallási normák mögött álló tekintély megragadása összefügg a vallás követésével, hitrendszerének elfogadásával. Ezért a vallási norma követése a modern jogállamban össze szoros összefüggésben van azzal a lelkiismereti szabadsággal, amellyel valaki egy vallás tanítását igaznak fogadja el, vagy nem követi azt. A vallási norma mögött álló isteni tekintély megragadása történhet azon a közösségen keresztül, amely a kinyilatkoztatás által megszólítottnak tekinti magát. Ilyen értelemben a vallási norma közvetítője és továbbadója az emberi közösség. Ezért sajátossága a vallási normának a tradíció lehetőleg legpontosabb megőrzése, és átadása. Az áthagyományozás autenticitására való törekvés ezért a három fő normarend közül, a vallási norma tekintetében a legerősebb.

A második hipotézis megállapítása a normarendek felépítésére utal. A dolgozat első részének ötödik fejezetében dolgoztam ki ezt a hipotézist, arra keresve a választ, hogy a normaalkotás szempontjából milyen kapcsolata van a jogi normának az erkölcsi, és vallási normarendszerekkel.

A normarendszereknek van alapelvi szintje. Ezen a szinten olyan, egészen röviden megfogalmazott alapnormák vannak, amelyek az egész rendszert áthatják. A

---

¹⁰ Dékány István: A társadalomfilozófia alapfogalmai, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1933. 13-15.

jogrendszerek alapelvei az alkotmányokban vannak rögzítve. Ezek az alapjogok, amelyeknek az egész jogrendszerben érvényesülniük kell. Azonban az erkölcsi, és a vallási normarendszereknek is vannak alapelvei, és alapelvi szintje, alapelvi rétege a normarendszereknek. Az alapelvek azonban nem önmagukban érvényesülnek, és érvényesíthetők, hanem a tételes szabályok által.¹¹ A konkrét magatartási elvárások a tételes szabályokban vannak megfogalmazva. Dolgozatomban arra a megállapításra jutottam, hogy mind a három fő normarend normarendszereiben megtalálható ez a rétegződés. Dogmatikai szint alatt azt értem, hogy az alapelvek milyen logikai rend mentén jelennek meg a tételes szabályokban. Ezért a dogmatikai szintet egy közvetítő közép szintként értelmeztem, amelyben a normarendszer fő struktúrái megjelennek. Az a logikai, strukturális rend, amely az intézmények, közösségek életére jellemző, és amely meghatározza az elvárható cselekvések, magatartások rendjét, meghatározza azt, hogy egy alapelv hogyan érvényesülhet a tételes szabályokban. Ezt a gondolatmenetnek az a jelentősége, hogy amikor kapcsolat, ütközés, vagy kölcsönhatás áll be a különböző normarendhez tartozó normarendszerek között, akkor előfordulhat, hogy nem azonos szinten vannak az egymásra hatást gyakorló normák, vagy éppen az egymással ütköző normák. Előfordulhat, hogy egy tételes szabály egy alapelvvel ütközik. Az ilyen ütközésekből adódó ellentétek feloldásánál van jelentősége, hogy melyik norma milyen szinten helyezkedik el az adott normarendszeren belül.

A dolgozat harmadik hipotézise arra vonatkozik, hogy milyen módon jelenik meg az erkölcsi, és a vallási normarend a jogrendszerben. A dolgozat harmadik részében foglalkozom ezzel a kérdéssel. A jogrendszer általános viszonyulása a valláshoz, és az erkölcshez történelmi örökség kérdése. Ez az európai jogrendek keresztény alapjaiból következik, illetve annak történelmi vetületeként jelenik meg. A jogrendszer speciális viszonyulása a valláshoz és az erkölcshez az által jelent meg, hogy olyan területek szabályozása jelenik meg a jogrendszerben, amelyek a vallással szorosan összefüggnek. Ilyen a tábori püspökségek szabályozása, amely egyszerre van szabályozva az állam jogrendszerének a részéről, és ugyanakkor a történelmi egyházak egyházjogi normáiban is megjelenik.

A jogi norma az erkölcsre való utalásait abba a kategóriába sorolom, amelyet a más normarendekhez való speciális viszonyulás jelent.

---

¹¹ vö. Pokol Béla Társadalomtudományi trilógia, Rejtjel Kiadó, 2008. 159

A kutatás módszertana

A dolgozat készítésének a munkamódszere a deduktív, filozófiai gondolkodás volt. Első lépés volt egy kérdés feltevése, majd átgondolása. Ennek során idéztem forrásokat. Az előre elgondolt gondolatmenet alátámasztására, illusztrálására idéztem, időnként kommentáltam a különböző szerzők alapl műveit, és szakcikkeit. Ezért a kutatás nem történelmi jellegű volt, amely határozottan és kötelezően kötődik a forrásokhoz, legyenek azok akár elsődleges, akár másodlagos források.

A téma felvetésében és átgondolásában természetesen közrejátszottak a különböző szerzők művei, akiknek a munkáit meghivatkoztam, pontosan jelezve, hogy melyik részletre utalok a dolgozatomban.

A dolgozat egyes témáinak megfelelő előadásokat tartottam, és ezekből az előadásokból publikációk készültek, amelyeket beépítettem a dolgozatba. Eleve olyan témát választottam ezeknek az előadásoknak, amely dolgozatom egy-egy részterületét foglalta magába.

Dolgozatom középpontjában a jogi normarendszer van, és elsősorban a jogi normarendszert vizsgálom a vallási, és az erkölcsi normarendszerekkel való összehasonlításban. Ezért a dolgozat módszertana jogbölcseleti, és ennek megfelelően a hivatkozott szakirodalmak legnagyobb része a jogbölcselet, és jogelmélet tárgykörébe tartozik, kisebb részük a jogtörténet területére tartozik. Ezekhez képest kisebb mértékű a teológiai, és filozófiai szakirodalom, amit dolgozatomban felhasználtam. Ilyen értelemben dolgozatomat a jogtudomány területén szeretném elhelyezni.

A témával összefüggésben készült publikációk jegyzéke

1. A szakértői jog, és a demokratikusan megvalósítandó jog megkülönböztetése Arno Anzenbacher normarendjének értelmezésében (Birher Nándorral társszerzőként), KRE-DIT 2018/2, 2018. december 27.
2. A jogi norma szekularizációja a római jogtörténet vonatkozásában, Humán Innovációs Szemle, 2019/1. szám, 64-70.
3. A Katolikus Egyház szociális tanításának szerepe napjaink szociális jogi gondolkodásában, KRE ÁJK XVI. Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója, Konferencia kötet, 2020.
4. Az ember, mint a jogi, vallási, és erkölcsi normák címzettje, Jogelméleti Szemle, 2020/1. szám.
5. A személy, mint jogalany keresztény gyökerei, MTA-VEAB, az életminőség új paradigmái a 21. században, konferencia kötet, szerk. Garaczi Imre, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány 2020.
6. A normák transzcendens gondolati háttere, Humán Innovációs Szemle, 2020/1. szám. 44-69.
7. Észrevételek a vallásgyakorlás járványügyi korlátozásával kapcsolatban, Vírus és etika, Glossa Iuridica 2021. VII. különszám.
8. A jogi, vallási, és erkölcsi normák összefüggése és változása korunk társadalmi változásainak fényében, Studia Wesprimiensia: Tanulmányok a teológia és a szociális munka területéről: a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola folyóirata 22:1 pp. 144-152 (2021)
9. A szabadság jogi szemléletének keresztény megközelítése, in: Badacsonyi Zoltán (szerk.) Betű és Lélek: jog és jogtudomány a kereszténység nézőpontjából, Petrecz Sándor Alapítvány Kiadó 295-312 (2021)
10. A lelkiismereti és vallásszabadság megjelenése a hit és erkölcs tan iskolai oktatásának szabályozásában, in: XX. Jogász doktoranduszok Konferenciája (szerk. Prof. Dr. Miskolczi-Bodnár Péter, Dékán, KRE ÁJK) Konferencia kötet, 2021.
11. A szabadság egyéni és közösségi megélésének viszonya, és a szabadság egyéni és közösségi védelme, Mediterrán Világ Társadalomtudományi Folyóirat, 51. szám, (2022) Veszprém, főszerkesztő-kiadó: Dr. habil. Garaczi Imre.

12. A jogi norma összhangja az erkölcsi és a vallási normával, a normaalkotás szempontjából, *Studia Wesprimiensia – tanulmányok a teológia és a szociális munka területéről*: a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola Folyóirata, 2024. 104-136.
13. A dereguláció jogelméleti megközelítése és összehasonlítása a vallási és az erkölcsi normák megszűnésének kérdésével, XXI. Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója – konferencia kiadvány, KRE ÁJK, 2022.
14. Az állami és az egyházi szféra szétválasztásának fenntarthatósága a vallásszabadság és a szólásszabadság fényében, in: A Keresztény Jogakadémia „Keresztényként és jogászként a jövőbe” c. tanulmánykötet (2022).
15. A normák keletkezésének kérdése, az új normák megjelenésére vonatkozó társadalmi igény összefüggésében, KRE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola által szervezett XXII. Jogász Doktoranduszok Országos Konferenciája, Konferencia kiadvány (szerk. Prof. Dr. Miskolczi-Bodnár Péter, dékán) 2022.
16. Hitélet és honvédelem, KRE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola által szervezett XXIII. Jogász Doktoranduszok Országos Konferenciája, Konferencia Kiadvány (szerk. Prof. Dr. Miskolczi-Bodnár Péter, dékán) 2022.